

SOBRE EL LLENGUATGE LEGAL DE LA *KETUBAH* (CONTRACTE MATRIMONIAL JUEU)

Enric Cortès Minguella*

Resum

En aquest article documentem les principals expressions jurídiques de dret matrimonial que apareixen al llarg de la història expressades en el document principal anomenat *ketubah* (escrit) que el marit lliura a l'esposa per *comprar-la* en matrimoni. Les documentem en la seva llengua original, arameu i hebreu, n'aportem una traducció a la llengua catalana i descrivim la seva posició dins la *ketubah* i el seu significat. Per això farem prèviament un breu recorregut per les pàgines del Primer Testament. Assenyalarem especialment els primers segles després de Crist, perquè és quan el rabinisme fixa amb detall les qüestions jurídiques més definitives que serviran fins a l'edat mitjana i encara als nostres dies, almenys en el judaisme ortodox. Volem mostrar l'evolució que els diversos elements jurídics han tingut al llarg dels temps. No tindrem en compte els elements jurídics que en l'antigor han usat i usen tant els caraites (s. VIII-XX) com els sabateus (s. XVII-XIX) i les diverses formes de judaisme modern, com ara el reformat, el conservador o el reconstruccionista, cosa que no impedirà que aquí i allí hi puguem fer alguna referència. Ens hem servit sobretot de l'obra cabdal en aquesta matèria, *The Jewish Marriage Contract. A Study in the Status of Woman in Jewish Law* (Jewish Theological Seminary of America, 1927), de Louis M. Epstein, tenint en compte, és clar, el que posteriorment s'ha escrit sobre el tema, degut a les troballes a Nahal Heber i a Qumran, juntament amb els estudis, sobretot, de Menahem Elon, Shmuel Safrai i la mateixa *Encyclopaedia Judaica* (Skolnik i Berenbaum, 2007).

Paraules clau: judaisme; *ketubah*; contracte matrimonial; esponsàlies; dot; propietats; dret; usdefruit; terminologia jurídica; llenguatge jurídic arameu; llenguatge jurídic hebreu.

REGARDING THE LEGAL LANGUAGE OF THE *KETUBAH* (JEWISH MARRIAGE CONTRACT)

Abstract

This article documents the main legal expressions in marriage law as they appear throughout history, as expressed in the main document known as ketubah (writing) that the husband gives to the wife when buying her in marriage. We document the expressions in the original Aramaic and Hebrew languages, provide a translation into Catalan and describe their position in the ketubah and their meaning. To do this, we first take a brief look at the Old Testament. We place special emphasis on the first centuries before Christ, as this is when Rabbinism established the definitive legal issues in detail, which would serve until the Middle Ages and even up to today, at least in Orthodox Judaism. We seek to show the changes in a number of legal elements over time. We do not consider the legal elements that both the Karaites (8th-20th centuries) and the Sabbateans (17th-19th centuries) and various forms of modern Judaism (such as Reform, Conservative and Reconstructionist Judaism) have used, although they are occasionally mentioned. We have mainly used the leading work in this field, The Jewish Marriage Contract. A Study in the Status of Woman in Jewish Law (Jewish Theological Seminary of America, 1927), by Louis M. Epstein, while obviously taking into account later writings on the topic, due to the findings in Nahal Heber and Qumran, together with other studies, especially those by Menahem Elon, Shmuel Safrai and the Encyclopaedia Judaica (Skolnik and Berenbaum, 2007).

Keywords: Judaism; ketubah; marriage contract; betrothals; dowry; properties; law; usufruct; legal terminology; Aramaic legal language; Hebrew legal language.

* Enric Cortès Minguella, caputxí i professor emèrit a la Facultat de Teologia de Catalunya. enriccortesminguella@hotmail.com.

Citació recomanada: Cortès Minguella, Enric. (2023). Sobre el llenguatge legal de la *ketubah* (contracte matrimonial jueu). *Revista de Llengua i Dret, Journal of Language and Law*, 80, 234-246. <https://doi.org/10.58992/rld.i80.2023.3990>

Sumari

- 1 Introducció
- 2 En el Primer Testament (AT)
- 3 Evolució jueva del contracte matrimonial
- 4 Vàlua del *mohar*
- 5 La cerimònia del prometatge (*qīdušīn*)
- 6 El dot (*nedunya*')
- 7 Natura i contingut de la *ketubah*
- 8 La llengua de la *ketubah*
- 9 La cerimònia de les noces (*nišū'im*)
- 10 Resum
- 11 Referències

1 Introducció

Qualsevol descripció de l'aspecte legal dels contractes matrimonials jueus, per més senzilla i reduïda que sigui, no s'aguantaria si no es tingués present que molts d'aquests formularis jurídics no existirien si manta vegada no haguessin estat propulsats per les ànsies d'amor, d'unió o d'erotisme. Aquest deler el veiem llargament i bellament expressat en el bíblic *Càntic dels càntics* (amb categories o imatges que, és cert, ens resulten molt llunyanes, però no en tenien d'altres, eren les que tenien a mà en la literatura del costat). És clar que aquest deu ser un mal exemple, perquè no s'hi parla de l'amor matrimonial sinó, simplement, de l'eros entre amants, encara que després els comentaristes jueus i cristians hagin elevat el text a categories maritals entre Déu i el seu poble, o entre Déu i l'Església o entre Déu i el creient. L'amor amb la finalitat d'arribar a la cambra nupcial queda clar en molts relats, tant patriarcals com de tipus històric o sapiencial. Es troba en l'amor de Jacob per Raquel (Gn 29,18),¹ de Siquem per Dina (Gn 34,2-3.19), de Samsó per la filisteu (Jt 14,3.16) i *cf.* Os 3,1, etc. No obstant aquests i molts altres casos, en la majoria de preparatius al matrimoni indubtablement els interessos familiars i tribals havien de tenir la primacia per damunt del desig i de l'amor, en temps bíblics, en dies del Nou Testament (NT) i fins molts segles després fins a arribar als nostres dies.

Sigui com sigui, nosaltres aquí només volem descriure la *ketubah* com a gènere literari; n'expliquem els principals elements, l'ordre en què apareixen i fem una extracció de la terminologia i la fraseologia jurídica més rellevant, la qual definim i traduïm a la llengua catalana.

2 En el Primer Testament (AT)

Els relats patriarcals del Primer Testament deixen clar que la relació nuvi/núvia estava totalment mediatitzada per les dues famílies de la parella. Les necessitats econòmiques i socials de qualsevol mena regulaven el *mohar*: una quantitat de diners (o riqueses immobles) determinada per ambdues famílies o, en lloc d'ells, uns serveis prestats. En qualsevol cas, ni el Primer Testament ni la tradició que l'ha seguit veuen aquest donatiu del nuvi o de la seva família com una compravenda de la noia. En aportar el seu donatiu (*mohar*), el nuvi o la seva família *compensaven* la pèrdua, sobretot econòmica, causada per la noia, que aniria a viure a la llar del nuvi (normalment). Volia dir que ja no treballaria més a la casa pairal: s'hi perdia, doncs, una mà d'obra. Així és vist i viscut avui dia encara a les celebracions matrimonials entre els àrabs palestinesis (De Vaux, 1992, p. 58 i següents).² És cert que en la literatura talmúdica (molts segles després) quan es menciona el contracte matrimonial es parla de "compra", *qinyan*. Però el sentit en la legislació rabínica és que, respecte a les condicions i estipulacions legals dels contractes, el matrimonial es comporta i s'ha d'entendre com qualsevol contracte de compravenda (no que l'objecte de la transacció sigui una cosa).

Que era així en temps dels patriarques (s. xvii-xii aC) ho demostra també la legislació bíblica, molt diferent respecte de la venda de la filla destinada pel comprador/venedor al concubinatge o a l'esclavitud (Ex 21,7-11). En aquests casos sí que es tracta purament d'un contracte mercantil³ (tot i que encara té les seves limitacions de tipus moral). És probable que fos el pare de la núvia qui usufructués el *mohar* i que aquest només arribés a la núvia en cas de successió, divorci o viduïtat.⁴

1 Les citacions de la versió al català del text bíblic, si no són pròpies, són tretes de la [Bíblia Catalana, Traducció interconfessional](#) (BCI). Les citacions de la literatura jueva es fan d'acord amb Llibre d'estil per a escrits de teologia i filosofia. Facultat de Teologia de Catalunya-Facultat de Filosofia de Catalunya (URL)-Associació Bíblica de Catalunya. Barcelona 2008.

2 Molts rere de De Vaux pensen així. Per exemple, Dietrich Preuss (1999, p. 181 i següents).

3 Que es tracta d'una adquisició per a concubinatge o esclavitud es fa palès en el verset 7: "Si un pare ven la seva filla com a esclava..." (Ex 21,7 BCI). Encara que la continuació de la BCI podria fer pensar en un matrimoni normal monogàmic: "però si no agrada al seu amo, que l'havia comprada per casar-s'hi" (Ex 21,8a), en realitat el text bíblic tracta d'una situació de concubinatge (esclavatge o servitud), cosa que per altra banda era molt usual a l'època del Primer Testament.

4 Així veiem com Raquel i Lia, casades amb Jacob, es queixen del fet que son pare s'ha fos els seus diners. Gn 31,15: "¿No ens ha tractat com a persones estranyes, venent-nos i menjant-se el diner que ens pertocava?" Les filles, dolgudes, usen el mot *vendre* per fer més injuriosa la queixa.

En les cultures babilònica⁵ i assíria es mantenen aquests costums legals, encara que el mot emprat no sigui *mohar*, sinó un terme procedent d'arrel semita diferent. Igualment, o semblantment, ho trobem en la cultura religiosa de la comunitat jueva de l'illa Elefantina, d'Egipte, al s. v-iv aC.⁶

És clar que, en cas de poligàmia (reconeguda per molts textos de l'Esriptura), per lògica s'ha de pensar que cada esposa rebia, ella o la seva família, el *mohar*. I per això els reis eren entre els pocs que podien aportar aquestes quantitats de diners (o béns); no trobem gent polígama d'origen plebeu, cosa que no vol dir que no n'hi hagués. La poligàmia, de fet, era possible, i segurament es donava entre els plebeus de bona posició social. Ho demostra Dt 17,17: “[el rei] no ha de tenir moltes dones, perquè el seu cor s'apartaria del Senyor”. El text no menciona la prohibició de poligàmia respecte a la gent normal. D'altra banda, Dt 21,15-17 parla de poligàmia com d'un fet prou estès entre el poble:

Si un home que té dues dones estima l'una més que l'altra, i totes dues li donen fills, i el primer fill és de la dona menys estimada,^[versicle 16] quan aquell home hagi de repartir l'herència entre els fills, no podrà donar la part de l'hereu al fill de la dona que estima més, preferint-lo així al fill de l'altra, que és el primer.^[versicle 17] Ha de reconèixer com a hereu el fill de la dona menys estimada, i assignar-li, de tots els seus béns, el doble (que als altres), perquè ell és la primícia del seu vigor i té els drets de l'hereu.

S'ha d'entendre, doncs, que hi havia poligàmia en les capes altes, econòmicament parlant, encara que els llibres de Samuel i els Reis, que cobreixen tot el període de la monarquia, no mencionen ni un sol cas de poligàmia entre plebeus (excepte el del pare de Samuel i Gedeó).⁷ En aquests llibres això esdevé irrellevant, ja que a penes parlen de plebeus.⁸

3 Evolució jueva del contracte matrimonial

Quasi que no trobem cap contracte matrimonial escrit⁹ en la Bíblia, però és clar que existia, almenys a partir del s. v aC. Si es parla del llibre de repudi (Dt 24,1-3), vol dir que el document de matrimoni era conegut. Però només el llibre de Tobit (s. III aC) ofereix quelcom que s'hi assembla. El text de Tobit és important. Encara que fins ara s'ha discutit molt la seva cronologia, s'ha de recordar que sant Jeroni ja menciona un text arameu del qual ell farà la traducció al llatí. D'altra banda Józef Tadeusz Milik ha identificat cinc fragments de la cova 4 de Qumran (quatre d'arameus i un d'hebreu) que pertanyen al llibre en qüestió: els fragments *a*, *l* i *h* contenen Tb 7,13 i 7,13-14, que citem en un dels paràgrafs propvinents. Hem de col·locar, doncs, Tobit al s. III aC.¹⁰

Sigues beneït, Déu dels nostres pares, que el teu nom sigui beneït per totes les generacions: que et beneixin per segles i segles el cel i tot el que has creat.^[versicle 6] Tu vas fer Adam i li vas donar Eva, la seva muller, perquè l'ajudés i el sostingués. D'ells dos va sortir el llinatge humà. Tu vas dir: ‘No és

5 Aquí els diners lliurats als pares (o a la núvia) solen oscil·lar entre 1 i 50 sicles de plata; donen una idea del valor d'aquesta moneda els 400 sicles de plata que Abraham pagà per comprar a Efron, l'hitita, el camp i la cova per a la sepultura de Sara, la seva muller (Gn 23,16); els germans de Josep el venen per 20 sicles de plata als ismaelites (Gn 37,28). Un exemple de grans quantitats (perquè es tracta de déus o reis) donades com a dot o *mohar* es pot llegir en la traducció de Del Olmo et al. d'un mite de ritual de noces de Síria del cicle d'El del segon mil·lenni (1995, p. 137). Té sentit pensar que la cultura babilònica ha sigut la matriu d'on ha sorgit enmig de la gent del poble escollit, el contracte matrimonial; segurament fou copiat de Babilònia durant l'exili al s. vi-v aC. I cf. nota següent.

6 Allí al s. v aC veiem que el marit, Eshor, presenta un modest *mohar* de cinc sicles que s'ajunten a la dot de la noia, Mahseiah, de seixanta-cinc sicles i mig. Ho podem veure al volum 2 de *The Anchor Bible Dictionary* (Freedman, 1992, p. 451-452).

7 En l'època anterior, la dels jutges, Jt 8,30.

8 Sigui com sigui, la poligàmia persistí en el judaisme fins a l'època medieval inclosa: “La bigàmia persistí entre els jueus malgrat tots els esforços dels rabins per bandejar-la i malgrat les prohibicions de les autoritats cristianes”, diu Assis (2000-2001, p. 15-46). Davant dels textos aquí documentats sembla massa optimista la visió de la vida matrimonial jueva en l'edat mitjana que publica Abrahams (1969, p. 86-91 i 114-122).

9 Veiem signes clars de “contractes” matrimonials, encara que no consten per escrit, en la simple paga del *mohar* en boca de Siquem: “Exigiu-me un preu [*mohar*] ben alt i regals i us ho donaré tal com em digueu, però doneu-me la noia per esposa” (Gn 34,12); Ex 22,15: “Quan algú sedueix una noia verge, no unida per acord matrimonial i dorm amb ella, s'haurà de casar amb ella pagant-li (al pare) el preu [*mohar yimharennah*]”; “El rei no desitja cap més preu (*mohar*) que cent prepucis de filisteus [per donar a David la filla de Saül com a esposa]”, 1Sm 18,25.

10 Vegeu-ne les raons en la revisió de *The History of the Jewish People in the age of Jesus Christ* (E. Schürer) feta per Vermes, Millar i Goodman (1986, p. 223-224).

bo que l'home estigui sol, fem-li una ajuda que se li assembla? ^[versicle 7] Si jo prenc ara aquesta germana meva, no és per un desig luxuriós, sinó per un amor sincer. Vulgues apiadar-te de nosaltres dos, fes que arribem pegats a la vellesa. ^[versicle 8] Llavors van afegir tots dos alhora: Amén, amén (Tb 8,5b-8 BCI).

El text està redactat en el gènere literari de pregària: les dues primeres línies són una benedicció, que és com s'inicien les oracions en tota pregària jueva. Però Tb 7,13-14 és més clar. Aquests versets del capítol 7 confirmen que per aquells dies era normal fer un contracte matrimonial vinculat per escrit. El text sencer ens ha arribat en grec, però és indubtable que la comunitat jueva els redactava en arameu, com testimonia Qumran.

[Ragüel] va cridar llavors la seva filla Sara. Quan la tingué al davant va agafar-la per la mà i va donar-la (a Tobies) tot dient: 'Pren-(la) segons la llei i la prescripció escrita en el llibre de Moisès¹¹ per donar-te-la com esposa. Pren-la i porta-la amb salut a casa del teu pare. Que el Déu del cel us concedeixi la pau. ^[versicle 14] Després va cridar la mare de la noia, li va fer portar un full (καὶ εἶπεν ἐνεγκεῖν βιβλίον) i va *estendre un contracte de matrimoni* (καὶ ἔγραψεν συγγραφὴν βιβλίου συνοικίσεως) fent constar que la hi donava per muller, tal com prescriu la Llei de Moisès (Tb 7,13-14).¹²

Aquest és el cas 'bíblic' més antic que ens ha arribat dins de la tradició jueva.¹³ De tota manera, la praxi detallada d'aquest contracte matrimonial no la podem veure fins a l'època dels tannaïtes,¹⁴ dels dos primers segles després de Crist, que és a la vegada l'època del gran compendi de legislació jueva, la Mixnà, que acaba a inicis del s. III. La praxi dels talmuds que segueix (s. V-VIII) no fa res més que discutir, especificar i adaptar a cada país (Israel-Babilònia) el que es diu a la Mixnà sobre els contractes matrimonials (les *ketubot*) i sobre les lleis del prometatge (*qidušin*) que precedeix la cerimònia del matrimoni, la donació de la *ketubah* de part del marit. La Mixnà ja legisla sobre la quantia del *mohar*: segons l'escola del rabí Xammai la dona s'"adquiria" en la cerimònia de prometatge¹⁵ per almenys "un denari o el valor equivalent a un denari";¹⁶ en canvi, l'escola del rabí Hil·lel pensava que amb una *prutah*,¹⁷ o el valor equivalent, n'hi havia prou (Qidd 1,1) La donació del *mohar* probablement representa l'element més antic dins de la institució del matrimoni jueu, fet que explicaria per què moltes vegades el *mohar* rep la denominació d' *'iqar ktubah*, el principal de la *ketubah*, o el mateix contracte matrimonial.¹⁸

4 Vàlua del *mohar*

En la legislació rabínica trobem qui pensa que el *mohar* és d'origen bíblic i també qui creu que és quelcom rabínic. Potser es pot explicar dient que a Israel, on els tannaïtes podien entendre el valor crematístic del *mohar* dels seus dies comparant-lo amb el dels dies bíblics, era lògic que pensessin que es tractava de quelcom

11 Similar a la fórmula oral que trobem en el cas del matrimoni entre Jacob i Rebeca (Gn 24,51). Les fórmules similars orals precediren el document escrit com a tal, però era el pare del nuvi el que en temps bíblics segurament feia aquest pronunciament vinculat. La legislació rabínica ho posarà en boca del nuvi amb fórmules com ara 'Tu m'ets consagrada...'. Cf. Epstein (1927, p. 55-56).

12 Còdex Sinaític en l'edició de la *Septuaginta* de Rahlfs i Hanhart (2006).

13 Es coneixen tres contractes més de l'època tannaítica. Un d'ells, de l'època de la segona revolta (132-135), trobat al desert de Judà (*Nahal Heber*); és de la rica i cèlebre Babata, casada dues vegades. En el seu contracte primer (o segon) porta escrit en el revers: "*ketubah* de Babata, filla de Šim'on". Hi havia també la data, però ha arribat danyada. Cal tenir en compte que, tot i la seva prestància econòmica, necessitava sempre ser representada pel seu "guardià" en els seus reivindicacions davant dels tribunals romans. Vegeu-ho a Lewis et al. (1989) i en un resum, de més fàcil accés, de Benjamin (1992) a *Israel Exploration Journal*, 42, 62-75. També es pot llegir en una entrada de la [Viquipèdia](#) en hebreu del 16 de gener de 2023; i, en francès, a Grelot (1972).

Curiosament, a Girona al s. xv, en el revers de la *ketubah* de l'Arxiu de la Catedral, es fa, creiem, el mateix tipus de referència al nom de la propietària del contracte matrimonial de l'anvers. Cf. Cortès (2022) (encara que en l'anvers el nom no es llegeix bé).

14 Els primers rabins de la terra d'Israel dels s. I-III dC, després de les *parelles (zugot)*, del 200 aC al s. I dC.

15 Que a tots els efectes (excepte la cohabitació marital) constituïa una unió legal dels dos contraents.

16 En temps del Nou Testament és el preu d'un jornal al camp (cf. Mt 20,2).

17 Un denari equivalia a 192 *prutot*.

18 Es pot veure a Epstein (1927, 58*). De fet, afirma el mateix autor, a l'inici, els dons del marit a la núvia rebien el nom de *nedunya*. Només més tard es passa a subratllar la importància de la *nedunya* com a dot que prové de la noia en si.

bíblic.¹⁹ En canvi, en la cultura de Babilònia (el Talmud de Babilònia), on fins i tot el tipus de moneda era una altra, estaven inclinats a afirmar que el *mohar* no venia de la Torà sinó dels rabins.²⁰ A vegades les *ketubot* de Sefarad especifiquen l'opció per la qual es decanten.²¹

A l'explicitació de la suma concreta del *mohar* o '*iqar ktubah* segueix normalment la menció del dot de la núvia en diners o béns immobles per començar la nova vida, la qual habitualment tenia lloc a casa del marit, que era qui podia usufructuar el dot. La suma concreta, tant del *mohar* com del dot i molts altres detalls o condicions, es fixaven, segons costums locals, ja en el moment del prometatge;²² eren les condicions que convenien a les dues famílies, bàsicament.

Però com ha evolucionat en concret l'ús del *mohar* no és fàcil d'explicar: la tradició talmúdica diu que a l'inici el nuvi (o, més ben dit, la seva llar) lliurava els 200 *zuzim*²³ del *mohar* al sogre, que els embutxacava per al seu ús. Segurament que no era fàcil disposar d'aquesta quantitat. Posteriorment, vistes les dificultats, es convingué que el sogre ho guardés com a síndic. Així no seria en profit del sogre sinó de l'esposa. Però així no se solucionava del tot la qüestió; d'aquí que després es pactés que fes de síndic el mateix nuvi. Així i tot, que no pogués tocar per res el *mohar* no havia de ser fàcil, fet que portà a la següent fase: el marit podia usar el *mohar* per a l'adquisició de coses necessàries per a la casa que, no obstant, s'havien de mantenir intactes, ja que formaven part del conjunt que pertanyia a la dona. Sens dubte, sovint el marit devia pensar que més que per a elements de luxe de la casa, ho necessitava vitalment per a altres afers. Així que, finalment, vingué la disposició de Šim'on ben Šetaḥ (40-60 aC), que decretava que l'esposa prestés aquests diners al marit per als seus negocis, però amb la condició de retornar-ho, si venia el cas, a l'esposa. Aquesta promesa venia avalada amb totes les possessions del marit. Així, al final, el *mohar* esdevingué una multa en cas que l'espòs volgués un dia divorciar-se (Epstein, 1927, p. 22-24).

5 La cerimònia del prometatge (*qidušin*)

En l'època del Temple i en els segles immediatament posteriors, les esponsàlies estaven molt detallades com a costums ben establerts tant a Galilea com a Judea, però amb variants. Sembla que ja passava al s. II dC²⁴ que les esponsàlies, quan era necessari, venien preparades per un mitjancer de les dues famílies, el matrimoni (šadkan), que ajudava a posar en contacte ambdues famílies i els futurs esposos. Aquest ofici religiós (pel que hom també podia guanyar uns diners) persisteix almenys fins ben avançada l'edat mitjana i més ençà, car encara avui l'usen els piadosos (*haredim*).

La cerimònia tenia lloc a casa de la núvia, cap al vespre i d'una manera festiva, en presència de convidats.²⁵ Allí el marit aportava el seu *mohar*; segurament també les condicions del seu matrimoni escrites o que s'escriurien en la *ketubah*. Segons els costums del sud, el marit podia restar sol amb la núvia (però després no li valia de res queixar-se de la manca de virginitat).²⁶ Acostumava a visitar-la –durant el temps entre les esponsàlies (*qidušin*) i el lliurament de la *ketubah* o cerimònia de la *ḥupah*²⁷– aportant regals a la família dels sogres i

19 O quan es negava l'origen bíblic simplement es negava que el preu concret d'aleshores tingués valor bíblic, no que s'impugnés que el *mohar* ja existís en la Torà.

20 Els detalls es poden veure a Epstein (1927, p. 59-66). Les pàgines següents descriuen les vicissituds legals i de tipus pràctic per les quals ha passat la història del preu concret del *mohar* fins als temps posttalmúdics.

21 Vegeu la documentació i estudi d'aquestes *ketubot* a Lacave (2002) i, més recentment, a Llobet (2013).

22 Friedman (1981*, p. 376-378) menciona curiosament una *ketubah* a Fustat (1007 dC) per a esponsàlies '*irusin* amb una dotació (*mohar*) de 250 denaris. El marit promet complir maritalment quan ella entri a casa d'ell. Totes les altres condicions eren vinculants a partir del dia del prometatge.

23 200 *zuzim* equivalen a 200 denaris, i el denari és el sou d'un dia de treball al camp (Mt 20,2; Ap 6,6).

24 Apareix així a Safrai (1976, p. 752). La 2a edició de l'*Encyclopaedia Judaica* (Skolnik i Berenbaum, 2007), en canvi, creu que el terme en el sentit rabínic només apareix al s. XIII (en *Shadkhan* 360).

25 Els detalls i les fonts es poden veure en l'article de Safrai (1976, p. 755 i següents).

26 Potser aquesta permissió o costum volia al començament esquivar el *ius primae noctis*, o dret de cuixa de l'autoritat.

27 Pal·li o dosser que cobreix els nuvis.

a la núvia. Una altra ajuda provenia de la institució dels ‘amics del nuvi-núvia’, anomenada *šušbinut*: era obligació dels seus membres ajudar econòmicament quan qualsevol del grup es casava.²⁸

6 El dot (*nedunya*)²⁹

Els rabins, en general, distingeixen bé el *mohar* del contracte matrimonial, la mateixa *ketubah* que el nuvi solemnement entrega a la núvia en la cerimònia final. En canvi per Raixi (mestre universal del rabinisme, s. XI-XII) el *mohar* va inclòs en la mateixa donació de la *ketubah* i, doncs, s’identifica amb ella. Bonastrucça Porta de Girona (Nahman), un segle més tard, hi respongué negativament argumentant que la *ketubah* es desenvolupà sols a partir dels Savis o rabins. La Mixnà i els talmuds, i els diversos costums locals al llarg de la història, aporten aquest desenvolupament. Ambdós tipus de legislació inclouen bastants capítols dedicats al tema en l’‘ordre’ de les ‘dones’, en el tractat de *ketubot* (contractes matrimonials) i allí mateix en el tractat d’esponsàlies (*qidušin*).

Potser hem d’anar a buscar l’origen del mot en el terme babilònic *nudunu*, del qual es passa al rabínic mencionat damunt, *nedunya*. En el Pentateuc, Sara, Raquel i Lea han rebut esclaves com a dot. Tobit explica un gran quantitat de béns donats com a dot a la seva filla per casar-la amb Tobies, la meitat dels béns paterns (Tb 8,21). Però els savis d’Israel sabien que l’enlluernament d’un gran dot podia ser fatal per al matrimoni: “Només rebrà cops de geni i insolències i quedarà molt avergonyit el marit que ha de ser mantingut per la muller” (Sir 25,22).

Sols a partir dels tannaïtes es fixa l’obligació legal del pare de la núvia d’aportar el dot o la *nedunya*. Al dot se l’anomena també *nikse zo’n barzel* (propietat de petit bestiar de ferro),³⁰ del qual el marit guarda la tinença amb capacitat d’usdefruit. No passa el mateix respecte de l’altre tipus de propietats, les *nikse melog*, o propietats privades o béns guanyats pel treball personal de la futura esposa (o adquirits independentment del dot), que de per si no cal que es mencionin en la *ketubah*. No entren en el concepte de dot. És el que s’anomenen “propietats pelades” (*nikse melog*). En té l’usdefruit el marit, però el principal d’elles roman sempre propietat de l’esposa (que n’assumeix el possible guany o pèrdua pel pas del temps).³¹

Els relats bíblics ja reflecteixen alguna cosa de tot això: les esposes dels patriarques tenen en propietat exclusiva (a la qual no té accés el marit) les esclaves adquirides abans o en el moment de les esponsàlies. Poc abans de finals del s. I dC encara es veia la dona totalment lliure en la propietat i usdefruit de les *nikse melog*.³² Però a partir d’aleshores se li restringiren les possibilitats de propietat i usdefruit del *mulug* adquirit després de les núpcies: ja que la dona a partir d’aquest moment era propietat de l’home, també ho havia de ser el *mulug* que havia adquirit essent casada. Al final (c. 220 dC) la dona fàcticament esdevé pobra com una rata encara que el seu *mulug* sigui immens: no el pot usufructuar ni vendre. Però aquesta propietat del marit només és a les envistes del bé de la llar (tot i que a la pràctica això rebé una interpretació molt laxa a favor del marit), tal com podem veure a Epstein (1927, p. 112-114).

28 A partir del s. XII la festa de les esponsàlies es barreja amb la de noces, de manera que esdevé una sola cerimònia (entrada “Marriages” de la 2a edició de l’*Encyclopaedia Judaica* (Skolnik i Berenbaum, 2007, p. 566)). Aquesta innovació fou seguida per totes les comunitats excepte les orientals.

29 L’etimologia del mot es desconeix. Alguns la volen treure de *nedan*, “salari” o “regal a la prostituta” (Ez 16,33). Per a una altra història del terme, vegeu el diccionari etimològic de Klein (1987), a l’entrada “Nedeh”.

30 El dret romà ofereix un paral·lel, *pecus ferreum*, “bestiar de ferro”.

31 Hi ha encara una tercera categoria de béns de l’esposa: els regals que hagi pogut rebre després del seu matrimoni (de part de qui sigui, encara que provingui de l’espòs): aquest no hi té res a veure, ni usdefruit. Això és així mentre el donant especifiqui que són exclusivament per a ella.

32 Però ja al s. v aC a Assuan (papir G) veiem com l’home actua com a arrendatari del dot del qual, però, haurà de donar compte en cas de pèrdues o guanys si es trenca per una o altra raó el matrimoni. L’home no pot vendre aquest dot, perquè en té la titularitat la dona, i la dona tampoc, perquè en té la tinença el marit.

7 Natura i contingut de la *ketubah*

Malgrat el que acabem de dir sobre l'antiguitat del contracte matrimonial, la *ketubah* com a tal es considera una institució rabínica que s'inicia a començaments del s. I dC. La finalitat principal de la institució és assegurar el procés de la reproducció humana, segons precepte de Gn 1,28. Una altra finalitat és indubtablement dificultar la decisió de divorciar-se de l'esposa. En definitiva, es vol protegir l'esposa durant la duració del matrimoni i fins i tot un cop el matrimoni ha desaparegut per defunció del marit. Tan important és la *ketubah*, que conviure sense ella es considera prostitució; si el document es perd o destrueix, el marit l'ha de confeccionar de nou –vegeu l'entrada “Ketubbah” de l'*Encyclopaedia Judaica* (Skolnik i Berenbaum, 2007, p. 95).

El document comença datant el moment de la donació de la *ketubah* a la núvia des de la creació del món (segons còmput rabínic).³³ S'escriu el nom del nuvi i el dels seus pares o fins i tot de la família. Es menciona que l'espòs ha vingut (al tribunal rabínic del lloc) i ha dit a la núvia (nom i filiació, almenys paterna): “sigues-me esposa segons la llei de Moisès i d'Israel (*kdat mošé we- 'Isra 'el*)”.

Antigament, trobem altres fórmules, per exemple la variant del s. II dC en el contracte de Babata: “...segons la llei (*din*) de Moisès i dels jueus”. Aquesta fórmula és més antiga que la rabínica, segons Epstein; però la dels rabins (“...segons la llei de Moisès i d'Israel” [època del rabí Hil·lel, s. II aC- I dC]) ha continuat intacta fins avui (Epstein, 1927, p. 57, nota 9). Per aquest autor la fórmula més antiga seria la que trobem en el paper G (s. v): “Ella és la meua esposa i jo soc el seu marit des d'avui i per sempre”. No em sembla que aquesta última fos l'única o la més estesa: com hem indicat abans a propòsit del llibre de Tobit, dos segles després (aproximadament), la fórmula és “segons la Llei i la prescripció escrita en el llibre de Moisès”. Encara que tardana, no em sé estar de copiar una fórmula, probablement de mitjans del s. XI dC, procedent de la guenizà del Caire, perquè em sembla especialment bella: “per a ser-me companya i esposa de la meua aliança”, *ħaberti we 'ešet beriti*, (Friedman, 1981, p. 212-215).

Segueixen, després de la fórmula o abans de mencionar el consentiment d'ella, les promeses de servir-la, honorar-la, vestir-la, alimentar-la i “d'entrar en ella com es fa a tota la terra”. Rere aquestes promeses hi va normalment la fórmula d'acceptació de part de la núvia, que varia molt: així, en les *ketubot* de Sefarad trobem: “i ella consentí a esdevenir la seva muller” o “li semblà bé a ella”, etc.³⁴

A vegades després es menciona el que ja s'ha donat (o es dona ara) com a *mohar*.³⁵ S'especifica el tipus de moneda, tant del *mohar* com del dot: en monedes locals. Hom s'assegura de la garantia d'aquestes donacions, que recau no solament sobre el nuvi i les seves propietats³⁶ sinó també sobre els seus hereus i descendents; s'usa la fórmula, “una garantia ferma de la *ketubah*, de l'increment de la mateixa [que fa el nuvi ‘voluntàriament’] i del mateix dot (*aħarayut weħomer ketubah we-tosefet we-nedunya*)”. L'increment del dot (*tosefet*) és la donació (*maħtan*) ‘voluntària’ (però socialment esperada) amb què el marit (amb *cash* o amb promesa sobre les seves propietats) augmenta el dot, la *nedunya*, molt lligat des de l'antigor al *mohar*. S'acostumava a fer antigament en el moment del mateix prometatge (*qidušin*). Es distingeix d'altres donacions que pugui fer el nuvi, anomenades, per això, *regal a part* (*maħtan leħud*), de les quals parlarem dos paràgrafs més avall.

El dot (*nedunya*) estrictament parlant és el que aporta al matrimoni la muller en diner i/o en estris o béns immobles (l'aixovar). D'aquest dot (augmentat per l'increment de dot, *tosefet nedunya*) que el marit usufructua, n'haurà de tornar el seu equivalent en diners (que s'estableix en la *ketubah* sota el títol de *dot*)

33 L'era en si pot ser qualsevol altra: l'exili, l'èxode, etc.

34 Vegeu les diverses fórmules a la col·lecció de contractes publicada per Lacave (2002).

35 Que pot variar si és verge, vídua o divorciada. Si el marit vol, afegeix un increment: *tosefet ketubah*. Avui, són quantitats fixades per l'Estat d'Israel, segons la legislació rabínica actual, cf. l'entrada “Ketubbah” de l'*Encyclopaedia Judaica* (Skolnik i Berenbaum, 2007, p. 94-97).

36 No solament sobre les propietats actuals sinó també sobre les futures: “propietats que he adquirit i que adquiriré” (*nekasin deqaniti wede 'eqneh*).

a l'esposa, en cas de dissolució de matrimoni per defunció o divorci.³⁷ La quantia d'aquest increment³⁸ en concret dependrà del costum i l'*halakhah* (legislació) local.³⁹ El que el marit haurà de restaurar a l'esposa en cas de dissolució del matrimoni es defineix a vegades en les *ketubot* com a propietats de bestiar⁴⁰ de ferro (*nikse so'n barzel*): encara que el marit pugui usufructuar el dot, se'n fixa la vàlua (que s'haurà de retornar amb un increment d'un terç o de la meitat). En cas de pèrdues per culpa del marit o de depreciacions mercantils, el marit haurà de retornar el dot (i el seu increment) sense tenir en compte la depreciació de la moneda que possiblement hagi tingut lloc, tal com s'ha fixat en la *ketubah*. A vegades, l'usdefruit del dot es defineix com a *nikse melog*, propietat desplomada: els guanys de l'usdefruit de la *nedunya* pertanyen al marit,⁴¹ però la *nedunya* principal queda sempre en mans de l'esposa, que ho rep al final, *in specie*, si cal. Ella també es queda tot el que ha aportat al matrimoni i els guanys que n'ha obtingut o els béns que ha adquirit més tard, per exemple, per herència.

Els documents o *ketubot* parlen, com dèiem, molt sovint de *matanah lehud*, regal a part: cases, diners o terres donades a part pel nuvi. És quelcom del tot voluntari. A vegades apareixen els regals que s'han fet després del prometatge i són anomenats *siblonot*.⁴² Normalment es fan després de les esponsàlies. Però la legislació rabínica discuteix, si són anteriors al prometatge, sobre el seu valor, és a dir, si els regals ja obliguen ambdues parts matrimonialment.

La *ketubah* acaba amb un resum del que s'ha pactat i la signatura⁴³ dels testimonis (o la mera inscripció dels seus noms).⁴⁴ Al final, el contracte ve a ser un relat dels testimonis (transcrit per l'escrivà) que expliquen les coses de pròpia veu o citant el nuvi directament o indirectament, però al començament no era així.⁴⁵ La fórmula "i tot és ferm i consistent", *we-hakol šarir we-qayam*, segueix al resum, després es repeteix la data del document, el nom de la ciutat o del poble on té lloc la sessió del tribunal i els testimonis. Almenys una part del resum ha d'anar en la mateixa línia on s'inicien les firmes (o mers noms) dels testimonis.

La *ketubah* pot contenir molts altres condicionants, tants com es vulgui. N'hi ha un, però, d'especial significació: abans de la prohibició de la poligàmia (que, en general, es creu que comença en terres asquenazites⁴⁶ als voltants de l'any 1000 dC),⁴⁷ s'acostumava a afegir en la *ketubah* que ell no podrà, mentre persisteixi el matrimoni, prendre una altra esposa, o una esposa esclava o concubina, sense el consentiment de la primera muller (Epstein, 1927, p. 272).

A aquestes preocupacions legals a favor de la dona s'hi ha d'afegir encara el dret que té en el cas d'esdevenir captiva, cosa gens extraordinària des de l'antigor fins a l'edat mitjana. El marit està obligat a rescatar-la encara que sigui en detriment dels seus béns personals.

37 Amb el que s'ha estipulat com a *ketubah* "principal" (*iqar ketubah*) i l'increment de la *ketubah* (*tosefet ketubah*).

38 La legislació fixa un mínim que forçosament s'ha de pagar. L'afegit al dot, *tosefet o mațan*, que dona el marit, en el papir G d'Elefantina (s. v aC) l'aporta el pare de la noia posteriorment i s'anomena "regal posterior". Vegeu [aquest text](#) publicat el 31 de gener de 2023.

39 Generalment, la meitat de la suma del dot que ha estat fixada en el document.

40 Dels negocis amb bestiar de l'antigor.

41 Que els ha d'usar, però, per al confort de la llar matrimonial.

42 Derivat de l'arrel *sbl*, "portar".

43 La signatura estricta sembla ser una injunció posterior dels rabins (s. I dC o abans). Però trobem amoraïtes cèlebres signant simplement amb un dibuix (Epstein, 1927, p. 52).

44 Moltes vegades es consigna aquí el nom dels jutges del tribunal al qual el nuvi ha presentat la *ketubah*.

45 *Ib.* 44-46.

46 Alemanya-Nord de França.

47 Però, de fet, ja en l'època posttalmúdica, a Israel (no a Babilònia) es mantenia una tradició legal antipoligàmica. Cf. Friedman Mordechai Akiva, p. VIII. Avui a Israel hi ha, però, algun rabí que defensa encara la legalitat de la poligàmia.

8 La llengua de la *ketubah*

Legalment, podria ser escrita en qualsevol llengua. Però de facto sempre s'ha escrit (amb alguna excepció) en arameu, perquè el contracte matrimonial sembla néixer per influència babilònica i, per tant, es fa en la llengua de Babilònia, l'araméu, aleshores reconeguda com a internacional. I des de llavors, s'ha fet sempre en arameu (encara que s'hi introdueixen sovint frases i locucions hebrees).⁴⁸

9 La cerimònia de les noces (*niśu'im*)⁴⁹

Aquests eren els moments cabdals de la festa als s. I-IV dC.⁵⁰

Preparació de la núvia, que s'abilla per a la processó pels carrers principals en carrossa i coronada (fora de temps de guerra en què es prescindia de la corona i dels tambors). La desfilada era del tot solemne, amb música, tambors i cants. Era tan important, que fins i tot els rabins obligaven a deixar l'estudi de la Torà (que és del més sagrat en el judaisme) per anar a acompanyar la núvia, si es podia fer. L'acompanyament de la núvia amb torxes acostumava a tenir lloc els capvespres (Mt 25,1 següents). El nuvi, amb els seus, sortia a rebre la núvia per introduir-la a casa seva; l'element essencial de tota la cerimònia era aquesta introducció o l'acompanyament que es feia a la *hupah* (pal·li, dosser per aixoplugar): una estructura decorada dins de la casa en la qual la núvia romania els set dies de festa. Els amics del nuvi, o *šušbinin* (Jn 3,29), eren els convidats obligats a ajudar-lo econòmicament i que ara, a més, havien d'alegrar les cerimònies festives.

Un tema delicat el dia de la festa era assegurar-se de la virginitat de la noia. Al sud hom era més liberal que a Galilea en aquest tema (i en d'altres). A Jerusalem i a Judea el costum admetia que el promès podia estar sol amb la núvia en les visites que feia a casa dels sogres (tot i que després no podia reclamar res respecte l'absència de virginitat de la noia).⁵¹ Més encara, en cas de defunció del nuvi abans de l'entrada de la núvia a la llar de l'espòs, aquella havia de romandre almenys tres mesos sense maridar ningú, no fos cas que estigués prenyada.

També s'era primmirat respecte a l'elecció del cònjuge. Les famílies recordaven i admiraven els matrimonis bíblics dels patriarques dins de la pròpia tribu i família (oncle amb neboda, per exemple). Per això es recomanava aquest tipus d'endogàmia. També en la literatura intertestamentària⁵² es proclama com a modèlica l'endogàmia dels patriarques. No sembla que la literatura posterior doni tanta importància al tema, però sí que qualifica d'admirablement piadós el matrimoni amb la filla de la germana.⁵³ El Talmud ho recomana, especialment, per als nuvis de família sacerdotal.⁵⁴

La festa durava set dies, en què no es movien de la casa molts dels parents, ni els dos *šušbinin*, ni altres convidats. Si s'afegien nouvinguts a la festa, les pregàries benediccions del nuvi es repetien per a ells i per a tothom. La festa s'acabava sovint tard, de nit, amb cants i abundància de begudes, com testimfica Jn 2,1 s. a la seva manera. El text de l'evangeli, que és summament teologitzat per l'autor, pot no reflectir un fet concret històric, però sí que menciona els costums de l'època (inícis del s. II dC) i, per tant, testimonia la necessitat de beguda abundant fins a l'últim moment de la cerimònia, ja entrada la nit.

48 I mots en les llengües locals com ara el català. La persistència de l'araméu en el document s'explica també per la gran importància que tingué aquesta llengua en l'estudi de la cultura hebrea (el corpus dels talmuds, la *guemarà*, és arameu). D'altra banda, l'araméu, a partir del retorn de l'exili, fou cada vegada més present i popular en el poble jueu, també en l'estudi, perquè els alumnes bé havien d'entendre les explicacions del text hebreu de la Mixnà en les acadèmies talmúdiques d'Israel i de Babilònia.

49 Sobre aquests detalls, vegeu Safrai (1976, 758 i següents).

50 Molts d'aquests costums persisteixen encara en l'edat mitjana amb variacions. Per exemple, la processó ja no és a la casa pairal del marit sinó que té com a meta la sinagoga (cf. Abrahams, 1969, p. 193 s.).

51 Fins i tot a vegades s'enviava a casa dels esposos un amic, un *šušbin*, de part de les dues famílies que pogués servir de testimoni de la sang de la virginitat.

52 Es pot veure especialment a Tobit i Jubileus, entre altres.

53 És el cas del matrimoni d'Eli'ezer ben Hirqanos (s. I-II dC).

54 El Nou Testament no ho veu bé. Per Mateu és un tipus d'unió que cal evitar (cf. c. 5,32; 19,9).

10 Resum

En aquest article descrivim la *ketubah*, els elements que la conformen i la terminologia jurídica aramea i hebrea més rellevant i de la qual proposem un equivalent a la llengua catalana. Encara que hàgim pogut veure una llarga i, a vegades complicada, evolució en la confecció del contracte matrimonial, és notable la fixació de les fórmules estereotipades a través dels temps i com la descripció d'aquestes fórmules permeten l'estudi de l'evolució del dret. La fórmula estereotipada més important entre elles és segurament la que prepara el consentiment de la núvia. Té origen rabínic (s. I dC): “sigues-me esposa segons la llei de Moisès i d'Israel” (*kdat mošé we- 'Ísra 'el*).

Entre els elements que més tinta ha fet córrer als legisladors rabínics subratllem el tractament degut a les propietats de la dona dins del matrimoni. Perquè, d'una banda, semblaria lògic preservar-ne la titularitat de la núvia, més encara en un món del tot patriarcal que la desemparava en cas de dissolució del matrimoni per divorci o per defunció del marit (ja que en principi ella tampoc tenia dret a l'herència paterna). D'aquí la institució del dot (*nedunya*), que per això mateix s'intenta reforçar amb l'increment de dot (*tosefet nedunya*) aportat pel marit i els regals que entren en el concepte de dot i els que no hi entren. Això explica que el mateix pagament que antigament es feia al pare de la noia en concepte de compra (*qinyan*) al final anés a engrössir el dot amb tanta claredat que fins i tot se l'anomenés “*ketubah* principal” (*'iqar ketubah*).

Però què calia fer amb les propietats de la núvia introduïdes com a *dot* o rebudes posteriorment com regals o guanys deguts al seu treball personal? La nova llar havia de funcionar fossin quines fossin les propietats o riqueses introduïdes pel marit. D'aquí que, com que ell havia de gestionar la casa, se li atorgà la propietat i l'usdefruit del dot amb condicions de retornar-ho sencer en cas de dissolució de matrimoni,⁵⁵ segons la suma que s'establí en el document matrimonial: són les propietats anomenades “de bestiar de ferro”, *nikse šo 'n barzel*.

En canvi, pel que respecta a les propietats de la núvia anomenades “depilades”, *nikse melog*, l'espòs no té cap dret respecte al principal de la propietat, respecte al *cap*, que roman intacte malgrat ser depilat (*meligat ha-ro 'š*): té només usdefruit, pot prendre i usar els fruits de la propietat principal; aquesta propietat, amb els seus guanys i pèrdues, és assumpte de l'esposa, tant si ho ha aportat ella en el moment del matrimoni com si ho ha guanyat després per herència o per regal.

Encara hi ha una tercera categoria de béns: els rebuts com a dons fets a la dona (inclús pel mateix espòs), que no entren en cap de les dues categories anteriors, si s'especifica que són per a ella o per al que ella vulgui. Sobre aquests béns el marit no hi té cap mena de propietat ni usdefruit.

S'observa també una gran cura per evitar qualsevol falsificació del document, sigui per afegitons, canvis o omissions. És palès, sobretot en les descripcions dels condicionants econòmics, que per això es reprenen de forma resumida al final del manuscrit, afegint la fórmula típica de qualsevol contracte: “i tot és ferm i consistent”, *we-hakol šarir we-qayam*. A vegades també s'assegura que “tot és segons els costums o ‘ordes’ de tal lloc o d'aquesta comunitat de...”. A Catalunya, València i Mallorca, a l'hora de fixar l'assegurança, s'afegeix que el marit ha donat una garantia explícita (*ne 'emanut beperuš*).⁵⁶ Al final d'aquests documents de casa nostra, s'hi afegeix: la compra (*qinyan*) ha sigut “tal com s'escriu i especifica damunt” (*'al kol mah deketib umeforaš le 'al*) i amb garantia explícita.

Per assegurar-se, encara que no s'afegeix res de nou en aquest resum, la *halakhah* (lleis) rabínica ha dictat que els noms dels testimonis (o llur signatura) s'han d'iniciar en la mateixa línia en què acaba el text de l'escriptura. Però, donat que molts tannaïtes i amoraïtes no sabien escriure, trobem a vegades en lloc del nom un petit dibuix que fa les funcions de signatura. És normal que, a més dels testimonis (que a vegades arriben a deu i que mínimament han de ser dos), hi hagi el nom del notari de l'aljama, amb l'afegit del qualificatiu pertinent, *sofer*. Altres vegades rere el nom de cada ‘testimoni’ s'afegeix el terme hebreu pertinent: *'ed*.

⁵⁵ Se subratlla l'assegurança del retorn a l'esposa si un dia calia. El marit assegura que li tornarà el valor de la *ketubah* pagant-ho, fins i tot, “a partir del més selecte del meus béns i de les meves possessions que tinc sota els cels” (*mkol šefar 'arag nekasin weqinyanin de 'et li tašot hašamayim*).

⁵⁶ Vol dir que la dona quan presenti la *ketubah* ha de ser automàticament creguda, sense que se l'obligui a cap mena de jurament (cf. Lacave, 2002, p. 83).

La *ketubah*, doncs, consta de tots els elements comuns a qualsevol document jurídicament vàlid per a la legislació jueva (com el d'esponsàlies, de fiança, de compravenda o d'hipoteca, de deixa, etc.). El matrimoni jueu pot comportar un altre tipus de document, que podia ser posat per escrit (encara que sovint era sols oral), que crea canvi d'estatus i un lligam de prometatge. Però aquest document, *šetar qidušin*, malgrat que comporta un canvi d'estatus dels contraents, no implica totes les conseqüències legals d'aquest. La totalitat de les conseqüències és vigent sols en la fase posterior, la donació de la *kethubah*. De fet, el canvi d'estatus o prometatge matrimonial es podia fer, en principi, de tres maneres: per diner (sense que hi hagués cap document, però amb rabí i testimonis), amb document escrit i, en tercer lloc, amb cohabitació. Però aquesta última manera fou condemnada pels rabins. Tant la segona com la tercera avui a Israel han esdevingut obsoletes.

Evidentment, la riquesa del judaisme sobre el matrimoni no s'esgota pas amb el que hem dit fins ara. Altres visions del matrimoni són possibles i reals⁵⁷ en el judaisme conservador, reformat i estructuralista.

Concloquem recordant que tota aquesta legislació és rabínica i, per tant, teocràtica. Com també són teocràtiques les lleis bíbliques que recordàvem al començament. Però, sens dubte, aquest gènere literari matrimonial prové directament dels pobles que envoltaven Israel, sobretot Babilònia.

11 Referències

- Abrahams, Israel. (1919). *Jewish Life in the Middle Ages*. The Macmillan Company.
- Assis, Yom Tov. (2002). El comportament sexual en la societat hispanojueva de l'edat mitjana. *Tamid*, 3, 7-47.
- Cortès, Enric. (2022). Nous fragments hebreus i arameus de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Girona. Lot V. *Estudios Franciscanos*, 123(472), 111-242.
- Del Olmo Lete, Gregorio, Arnaud, Daniel, Bron, François, i Teixidor, Javier. (1995). *Mitología y religión del Oriente Antiguo II/2. Semitas Occidentales. (Emar, Ugarit, Hebreos, Fenicios, Arameos, Arabes)*. AUSA.
- De Vaux, Roland. (1992). *Instituciones del Antiguo Testamento*. Herder.
- Dietrich Preuss, Horst. (1999). *Teología del Antiguo Testamento (vol. II). El camino de Israel con Yahvé*. Desclée de Brouwer.
- Epstein, Louis M. (1927). *The Jewish Marriage Contract. A Study in the Status of Woman in Jewish Law* (reimpressió del 2015). Jewish Theological Seminary of America.
- Freedman, David Noel (ed.). (1992). *The Anchor Bible Dictionary* (vol. 2). Doubleday.
- Friedman, Mordechai Akiva. (1981). *Jewish Marriage in Palestine. A Cairo Geniza Study. Vol. II The ketubba texts*. Tel Aviv University. Jewish Theological Seminary of America.
- Grelot, Pierre. (1972). *Documents Araméens d'Égypte. Introduction, traduction, présentation*. Du Cerf.
- Klein, Ernest. (1987). *A comprehensive etymological dictionary of the Hebrew language. For readers of English*. Carta Jerusalem. The University of Haifa.
- Lacave, José Luís. (2002). *Medieval Ketubot from Sefarad* (ed. H. Beinart et al.). Magnes Press. [Hispania Judaica, 11].
- Isaac, Benjamin. (1992). The Babatha Archive: A Review Article [Review of The Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters, Greek Papyri; Aramaic and Nabatean Signatures and Subscriptions, by N. Lewis, Y. Yadin, & J. C. Greenfield]. *Israel Exploration Journal*, 42(1/2), 62-75.

⁵⁷ Cf. una primera informació a les entrades "Ketubbah", p. 97, i "Conservative Judaism", p. 174, de l'*Encyclopaedia Judaica* (Skolnik i Berenbaum, 2007). Sobre el caràcter i les cerimònies del matrimoni en la legislació del judaisme reformat en els seus inicis pot veure's Philipson (1931, p. 309-317, 2a ed. revisada). En molts dels matrimonis d'aquest moviment s'usa la *ketubah*, encara que en forma reduïda i sense signes de cap mena de patriarcalisme. No cal dir que molt més tradicional és la *ketubah* en el judaisme conservador.

- Llobet i Portella, Josep M. (2013). Documents dels jueus de Cervera sobre casaments, dots, donacions i repudis (1351-1481). *Tamid*, 9, 51-84. <https://doi.org/10.2436/20.1006.01.29>
- Philipson, David. (1931). *The reform movement in judaism* (2a ed. revisada). The Macmillan Company.
- Rahlfs, Alfred, i Hanhart, Robert. (2006). *Septuaginta*. Deutsche Bibelgesellschaft.
- Safrai, Shmuel. (1976). Home and Family. Dins Shmuel Safrai, M. Stern, David Flusser i W.C. van Unnik, *The Jewish People in the First Century. Volume 2* (p. 728-792). Van Gorcum.
- Skolnik, Fred, i Berenbaum, Michael. (2007). *Encyclopaedia Judaica* (2a ed). Macmillan Reference USA-Keter Publishing House.
- Vermes, Geza, Millar, Fergus, i Goodman, Martin. (1986). *The History of the Jewish People in the age of Jesus Christ* (Vol. III, 1). T.&T. Clark Ltd.